

KARL MARX, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857-58, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a. Main, 1967.*

Odnedavno je, nakon iscrpljenja Dickove naklade, opet dostupni jedan od fundamentalnih rukopisa K. Marxa, koji bi, konačno, i kod nas trebalo imati u prijevodu.

Riječ je o rukopisima (VII bilježnica osnovnog teksta + fragment prvobitne verzije spisa »Prilog kritici političke ekonomije«, + stvarni indeks za VII bilježnicu, ekscerpti iz Richardovih i Bastiatovih knjiga + projekt plana prvog odsjeka poglavlja o »kapitalu« i »trećeg poglavlja« »Prilog kritici etc.« iz 1859.)* koji su u glavnin napisani od oktobra 1857. do marta 1858. i predstavljaju rezultat petnaestogodišnjih studija složene problematike, posve nedostatno označene kao Marxova »ekonomska« istraživanja. Sam Marx je od početka sistematskih studija tzv. »političke ekonomije« (koji dokumentiraju tzv. Pariški rukopisi i odgovarajući pripremni ekscerpti iz 1844; usp. MEGA I, 3) vidio svoj zadatak u »Kritici pravne i državne znanosti« koja je, nakon Hegelove Filozofije prava, obuhvaćala, za Marxa, ne samo kritiku »nacionalne ekonomije« nego i »kritiku prava, morala, politike, etc«, nadalje: izradu »sveze cjeline, odnosa pojedinih dijelova« te, konačno, »kritiku spekulativne obrade »tog materijala«. (Citati iz predgovora »Pariškim rukopisima«). Koliko god se, tokom Marxova duhovnog rada, mijenjali projekti raščlanjivanja, dispozicije i konkretni planovi literarne obrade istraživanja, temeljni uvid u cjelinu istraživanoг složaja ostao

* Objavljeni »Prilog kritici... etc.« (1859) sadrži prvo poglavlje (»Roba«) i drugo poglavlje (»Novac ili jednostavna, cirkulacija«) – usp. Marx-Engels, Werke, Bd. 13, Dietz 1961.

je isti do posljednjih pismenih dokumenata koje poznao. U tom smislu dopušteno je reći da je Marx čitavog života pisao jedno djelo koje je, kad se uzme u obzir sav njegov opus sa svom svojom svestranošću, ostalo nedovršeno. U skladu s temeljnim uvidom u cjelinu zadatka i tematike, opsegovno i logičko-sistematski priređene ne samo Hegelovom Filozofijom prava nego i čitavom Hegelovom filozofijom uopće, Marx je, nema sumnje, težište svojih kritičkih istraživanja, koja pogađaju čitav povijesni svijet kako ga je – u obliku »spekulativne znanosti« – u njegovoj cjelovitosti pružila Hegelova filozofija, vidio u »kritici ekonomskih kategorija« ili u kritičkom prikazu »sistema građanske ekonomije« koji jesu »ujedno prikaz sistema i u prikazu njegova kritika« (pismo Lassalleu od 22. II 1853). Istraživanje ekonomske sfere bilo je za Marxa od fundamentalnog metodičko-kritičkog značenja; ono je bilo, i u svojoj »znanstvenosti«, kako ju je Marx razumio, i u svojoj predmetnoj širini, inspirirano baš »materijalističkom« kritikom »spekulativne obrade« cjeline »materijala«. No, nikada nije Marx mislio da bi »čisto« ekonomsko (nacionalno-ekonomsko ili političko-ekonomsko) istraživanje, koliko god nužno sadržavalo »svezu nacionalne ekonomije s državom, pravom, moralom, građanskim životom etc.« (Predgovor Pariškom rukop.), moglo apsolvirati cjelinu zadatka. Stoga, usput rečeno, različiti prikazi »historije nastanka Kapitala«, glavnog spisa Marxovog, od Grossmanna do Rosdolskog, metodički griješe kad rekonstruiraju, na temelju projekta plana svladavanja zadatka i ujedno konkretnih skica literarnog prikaza, genezu jedne knjige, umjesto da različite pokušaje »ostvarenja« od temeljnog misaonog projekta. Uostalom, sama mnogovidnost glavnog literarnog spisa, često puta u interpretaciji zanezarena, morala bi pažljivog čitaoca upozoravati na širinu i zamašaj zadatka. Nema sumnje da se svi jednostrani, tra-

dicionalno orijentirani prikazi Marxa kao »politekonoma«, »filozofa«, čak »sociologa« itd. korjene baš u promašaju cjeline Marxovog htijenja. Karakter ove cjeline, koji se ne može pružiti nikakvom sumacijom »aspekata«, ostao je i u sovjetsko-službenoj i u drugim verzijama marksizma (npr. onoj po kojoj je on »kritička teorija društva«) ne samo negodogledan nego i netematiziran. Stoga ni Marxov odnos spram Hegela, toliko puta obradivan, nije još ni interpretativno-metodički »postavljen«, a kamoli »apsoviran« u smislu konkretno-materijalnog istraživanja.

»Grundrisse...«, knjiga interpretativno u literaturi uočena kao posredni član između »Pariških rukopisa« (1844) i »Kapitala I« (1867), kao i posthumano izdatih rukopisa šezdesetih i sedamdesetih godina, jesu, po načinu obrade i širini tematike – bez obzira što dokumentiraju samo jedan projekt plana rada (novembar 1857) i, uglavnom, njegovom izvršenju samo s obzirom na zamišljeni prvi odsjek »Kapital općenito«, uz bogati materijal za »Kapital« u »posebnosti (Besonderheit)« i »Kapital« u »pojedinačnosti (Einzelheit)« – baš najrječitiji dokument širine zadatka, specifične znanstvene obrade (u odnosu na »spekulativnu obradu«) i kritičkog htijenja Marxovog. Poneka pitanja ali i čitavi složaji uvida nisu više, odnosno nisu još – s obzirom na »Pariške rukopise« i »Kapital« – prezntni; to neophodno traži studij svih teoretski literarno fiksiranih napora, kad je riječ o razumijevanju Marxove misli. No, nitko ne može sumnjati da je u »Grundrisse«, više nego drugdje, ako igdje, dan toliko traženi interpretativni ključ.

Ovi rukopisi nose, već terminologijski, jasan trag lektire Hegelovih spisa (Marx u svom pismu Engelsu od 14. I 1858. čak govori o »velikoj usluzi« s obzirom na metode obrade, koju mu je učinilo prelistavanje Hegelove Logike), pa ipak bi, baš s obzirom na specifičnost »metode obrade«, bilo krivo smatrati da oni sadrže »filozofijski najznačajnije Marxove formulacije« (npr. A. Schmidt, *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*, Frankfurt 1962, str. 157; kurziv moj, V. S.) ili da su »verzija kapitala... daleko »filozofiskija« od konačne verzije« (usp. H. Marcuse, *Um i revolucija*, biblioteka Logos, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1966, str. 389; kurziv moj, V. S.). Nije u njima – usprkos površnom sloyu teksta (terminologiji itd.) – riječ o filo-

zofiji, nego o kritici filozofije, kao što je riječ o kritici političke ekonomije i, u širini tematike, o kritici države, vanjske trgovine i svjetskog tržišta (ukratko svega onog što je najopširniji plan i dispozicija iz 1857. u 6 knjiga predviđao kao polje literarnog izvršavanja i dovršavanja misli »sveze cjeline«).

Grundrisse su, prema rukopisu i u originalnom jeziku, prvi puta objavljeni 1939. i 1941. (u dvije knjige) u »Verlag für fremdsprachige Literatur«, Moskva. Dietz (Nj. DR) ih je, kao fotomehanički otisak, izdao 1953. Na naš jezik, do sada, preveden je »Uvod« i neznatni dijelovi teksta.

Vanja Sutić

FRANZ MAREK

*Philosophie der Weltrevolution
– Beitrag zu einer Anthologie
der Revolutionstheorien
Europa Verlag, Wien-Frankfurt-Zürich
1966*

Franz Marek (rod. 1913), u dvadesetprvoj godini funkcioner KP Austrije, od 1936. vodi agitaciju i propagandu u ilegali. Nakon Hitlerova Anschlusa emigrira u Francusku gdje je, za vrijeme njem. okupacije rukovodilac jednog sektora fronta u pokretu otpora. Kolovoza 1944. uhapšen od Gestapo-a, u ćeliji smrti vojnog zatvora u Fresnesu, oslobođen prilikom ustanka u Parizu 1945. vraća se u Austriju. Kao glavni urednik teorijskog organa KPA »Weg und Ziel« objavljuje, u pripremama za 19. kongres partije (maj 1965), kad čitava austrijska partija stoji pod utjecajem Togliattieva memoranduma, dopise koji ističu značenje kritike u partiji. Ovu orijentaciju KPA-e priredila je dijagnoza neuspjeha u radu koji su je, naročito nakon 1952. doveli na nivou političke sekte: »Od akcije do akcije manje aktivista, od godine do godine manje članova, od izbora do izbora manje birača«. Franz Marek kao publicist suraduje s poznatim marksističkim teoretičarem Ernstom Fischerom (član CK KPA), čiji je utjecaj na demokratizaciju u ČSSR bio nesumnjiv. (Za stav Fischera i dr. o intervenciji SSSR u ČSSR uspo. tekst pod naslovom »Schändung der Sowjetunion« u voz-rujan 1968, str. 522 i sl.) Marek je

»Neues Forum«, br. 176-177. Beč, kolo- u zajednici s Fischerom 1968. izdao knjigu »Was Marā wirklich sagte« u poznatoj seriji izd. kuće F. Molden, Beč.

Marekova »Filozofija svjetske revolucije« (raščlanjena u 11 poglavlja) razmatra historiju »razvojne misli« od Descartesa preko Kanta do Hegela, priređujući idejno-genetički, prikaz-interpretaciju Marxovog »pokretačkog zakona« historije kojim on, u zajednici s Englesom, objašnjava redoslijed »društvenih formacija« i njegov »ritam« (str. 15).

Sadržaj tog zakona, kako ga Marek vidi (str. 15-16): u historiji društvenih formacija stalno se priređuje i probija slaganje »produksijskih odnosa« s razvojnim stupnjem »produktivnih snaga«, u koje Marek ubraja: oruđa i instrumente, metode, znanja i oblike rada vezane uz usavršavanje sredstava za rad. »Vlasnički odnosi« (Eigentum-sverhältnisse) moraju se na kraju prilagoditi razvoju produktivnih snaga. S razvojem produktivnih snaga raste njihov društveni karakter (str. 19). Ritam smjene društvenih formacija (azijatski način produkcije u antici ima poseban položaj; - prazajednica, ropstvo, feudalizam, kapitalizam i socijalizam) funkcija je ubrzanog tempa razvoja produktivnih snaga. S razvojem produktivnih snaga raste njihov društveni karakter (str. 19). Ritam smjene društvenih formacija (azijatski način produkcije u antici ima poseban položaj; - prazajednica, ropstvo, feudalizam, kapitalizam i socijalizam) funkcija je ubrzanog tempa razvoja produktivnih snaga. Marx i Engels su, misli Marek, djelatnost pokretačkog zakona historije prigodice uspoređivali s »prirodoznanim procesom«, ali su u tom bili vrlo oprezni: sve se u historiji zbiva uz sudjelovanje ljudi, no njihovo nastojanje i djelovanje pokazuje relativno autonomne dominantne sveze i tendencije, koje su opet dostupne spoznaji, manipulaciji i unapređenju. Kad je zakon otkriven, moguće je da ga ljudi svijesno, sa znanjem i znanstveno »uzmu u račun«, djeluju u njegovom smislu i time prikrate i ublaže »porodajne bolove« (predgovor 1. izd. Kapitula) novog društva. Tako je, u kontinuitetu »modernog mišljenja« od Descartesa do Marxa (kao »krunc«, str. 17) pripravljena »filozofija revolucije«, za koju je instruktivan i »strastveni pro-

razvojni zakonomjernost (str. 14-15); »Krik Keirkegaarda stavlja nas pred glavni problem svake filozofije evolucije, svake filozofije revolucije« (str. 15). Marx i Engels, prema Mareku (str. 19), izvode iz svog »zakona kretanja »neizbježnost« (Unvermeidlichkeit) socijalističke revolucije« (str. 19). Društveni karakter proizvodnih snaga u rastućoj je suprotnosti s »kapitalističkim odnosima vlasništva«; stoga, Marek citira Mrxa (»Budući rezultati britanske vladavine u Indiji«, 1853): »razvoj« se zbiva s jednakom nužnošću kao geološke revolucije itd., stoga Marek citira Engelsa (»Razvoj socijalizma od utopije do nauke«, 1877): razvoj produktivnih snaga unutar kapitalizma dovodi do nastanka »rezervne armije« najamnih radnika na raspolaganju, isto tako, nužno kao što elektroliza rastvara vodu na vodik i kisik, itd. U krizama silnom snagom zbija »proturječe društvene produkcije i kapitalističkog prisvajanja« (str. 21). »Prisila razvoja« očituje se u formiranju akcijskih društava i monopolskih saveza (ibid.); produkcija bez plana kapitulira pred planskom produkcijom socijalist. društva u nastanku. Državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nije još rješenje konflikta, ali sadrži mogućnost rješenja. Marek citira Englesa (isto djelo) po kojem se društveni karakter produkcijskih sredstava u kapitalizmu nasilno i razarajući probija kao »sljepo djelujući prirodni zakon«, ali s podruštvovljenjem sredstava za proizvodnju proizvođači ovaj zakon uvažavaju »s punom sviješću« pa on postaje »najmoćnija poluga same produkcije«. Na temelju tako shvaćenog »zakona razvoja« Marek postavlja pitanje »zakona socijalističke revolucije«: prisilni karakter zakona ekonomskog razvoja i neizbježnosti revolucije sadrži i nezibježnost spoznaje u toj neizbježnosti i neizbježnost borbe radničke klase. Revolucija se zbiva kao neizbježni i »nezadrživi proces« (23-24) jer ona samo oslobađa »elemente« novog društva koji su se već razvili u »krilu« buržoaskog društva koje propada.

Prikazali smo opširnije Marekovu interpretaciju »prirodnog« (a to znači »zakonskog« u smislu »prirodnih zakona«) pokretačkog, razvojnog zakona historije da bi bila vidljiva njegova temeljna problemska postavka s obzirom na »revoluciju«. Koliko god da je ova interpre-

nego u dijalektičkom duhu, prikladna je da pažljivo čitaocu s jedne strane, osvjetli ili bar približi ontološku (esencijalističku) prirodu Marxovog obrazovanijskih pojmova, u ovom slučaju: pojma revolucije, a s druge strane učini razumljivim historiju postmarksoskih teorijsko-revolucionarnih solucija.

Marek dalje prikazuje diskusiju Berstein – Kautsky u tzv. »revizionističkom sporu« na mijeni stoljeća, te »teoriju sloma« koju je razvila Rosa Luksemburg.

Ovdje je, kao i u tezama Bernsteina, Kautskog, Maxa Adlera i dr., vidljivo – što ne znači da to sam Marek vidi – kolikogod inače bio kritičan – kako zamjena dijalektičko-spekulativne prirode pojma »zakona« s »prirodoznanstvenim« značenjem tog pojma vodi ne samo u teorijske slijepe ulice nego i u praktičke strategijsko-taktičke krive solucije i odluke inspirirane »očekivanjima« ili razočaranjima« s obzirom na »realno« datiranje »sloma«. To je, između ostalog, moralo dovesti do uvjerenja da je smjena oblika društvenog života strogo kauzalno određena (pri čemu je rast produktivnih snaga »uzrok« promjena). Tako shvaćeni »determinizam« izazvao je dvije reakcije: revizionističko-reformističko-oportunističku i, prividno paradoksnu, revolucionarnu, pri čemu je sadržaj pojma revolucije bio temporalno doveden u vezu s primatom prošlosti i sadašnjosti (niveau proizvodnih snaga) pred budnošću (novim odnosima u proizvodnji). S popularizacijom, inspiriranom rastom pokreta, nastupa vulgarizacija.

Nakon Plehanova i Lenjina slijedi Staljin koji je već 1906. »neizbjježnost« socijalizma usporedio sa slijedom dana iza noći. Nije slučajno da su takve teze nalazile svojju biološkičko-mehanicističku (npr. darwinističku) »fundaciju« (npr. Kautsky, 1927). Pojam »produktivnih snaga« reduciran je, pritom, na tehniku u smislu instrumenata, a dijalektika itd. na probleme »prilagodivanja«. Otvoreni mehanicizam, kao vulgarizaciju ovakvih teza, zastupao je Buharin (1922), koga je, s opreznijim formulacijama, kompilirao Staljin.

Gramscijevo shvaćanje revolucije Marek, pak, ocjenjuje kao »najznačajniji prilog Marxovih učenika diskusiji temeljnog problema marksističke filozofije povijesti« (35). Kritizirajući »mehanički mit« Gramsi je bio pristalica shva-

ćanja »zakona« kao »zakona tendencije«. Nadalje, nema, za njega historijske objektivnosti bez aktivnosti čovjeka: nema aktivnosti bez materije, subjekta bez objekta, i obratno; drugačije rješanje vodi u neku vrst apstrakcije bez smisla.

Nastavljajući, u slijedu poglavlja, prikaz revolucionarnih teorija koje nadopunjuju, razvijaju izvornu teoriju Marxa i Engelsa ili se pak od nje odvajaju, Marek »glavni«, »temelj« problema »marksističkog shvaćanja historije« ili »filozofije povijesti«, problem odnosa »zakona razvoja« i »voljne odluke«, razmatra raspravljajući Lenjinove, Trockijeve, Buharinove, Staljinove, Mao-Cetungove, Sartreove, Fanonove, C. Wright Millsove itd. teze. Pada u oči nedostatak razmatranja Lukacsovih, Blochovih i dr. misaonih tokova (što se, u ostalom, može kompenzirati u pogovoru!).

Iako pisana vrlo popularno, pa čak, u pogledu radikalne misli, i nedostatno, Marekova knjiga dobro je ispreparirala – na materiji historije marksizam – stari filozofijski problem determinizma i indeterminizma, nužnosti i slobode zaostriživši ga do presudnog momenta socijalističke revolucije.

Vanja Sutlić

H. MARCUSE

»Čovjek jedne dimenzije«
»Ueselin Masleša«, Biblioteka »Logos«,
Sarajevo 1968.

Knjiga H. Marcusea »Čovjek jedne dimenzije« izlaže probleme visokoindustrijskog društva koje, usprkos golemom racionalitetu proizvodnje preko tehnologije, ostaje potpuno nestabilno i neracionalno u cjelini. Stoga osnovni metodički motiv pod kojim stoji Marcuseovo mišljenje glasi: »Cjelina je istina, cjelina je ne-istina«. To znači da racionalitet u jednoj iskrivljenoj cjelini ne mora automatski služiti bilo ekonomskom, bilo duhovnom oslobađanju čovjeka, ukoliko je sama cjelina lažna. Cjelina kojom je određena suvremena etapa povijesti je tehnologija koja je doista promjenila odnose između teorije i prakse, pozitivnog i negativnog, baze

i nadgradnje, ostajući usprkos toga u starim društvenim institucijama represivne civilizacije.

Kritička teorija društva na kojoj se temelje analize u ovoj knjizi ima ambiciju da razotkrije mistificirani racionalitet suvremenog društva i da ukaže na njegove inherentne mogućnosti koje bi bile primjerenije dostojanstvu ljudskog života. Ovim određenjem kritička teorija društva distancira se kod »metafizike na temelju njezinog povijesnog karaktera transcendirana ibd. str. 11).« Tradicionalna metafizika ostala je u svojim kategorijama uvijek iznad svijeta rada, dok kritička teorija društva ne želi ostati u ovom razdvoju, već ova dva pola želi preko negativiteta dovesti u posredujući odnos.

Čitava problematika ove knjige, kao i nekih ostalih Marcuseovih djela odvija se u ovom horizontu. »Čovjek zedne dimenzije« oscilira između dvije kontradiktorne hipoteze: 1. razvijeno industrijsko društvo može sputati kvalitativne promjene, konstitusne predvidljive budućnosti; 2. da postoje snage i tendencije koje će moguće slomiti ovo sputavanje i revolucionirati društvo« (ibid: str., 15).

Nakon ovako zacrtanog plana Marcuse analizira do kojih je promjena dovela industrijska civilizacija tradicionalne kategorije političkog i duhovnog života i u kakvoj situaciji stoji suvremeni čovjek. Analiza se odvija najprije kroz društveni medij (jednodimenzionalno društvo), a zatim u oblasti kulture i mišljenja (jednodimenzionalna misao), da bi završila s nekim alternativnim pitanjima naše povijesne epohe.

Odlomak *jednodimenzionalno društvo* analizira nestanak transcendirajućih elemenata suvremenog tehnološkog društva. Tehnologija je objedinila proletera i kapitalistu, ukinula privatni prostor egzistencije, a pomoću moderne znanosti svela je *pojmove* na funkcije, društvo izobilja povezano sa društvom ratne angažiranosti, likvidirala opozicione elemente političkog života i uz stalno vlastito kompletiranje zadržala represivne institucije staroga društva... Domena kulture je, također reducirana u obzoru tehnološkog društva na robu široke potrošnje i tako izgubila transcendirajućii karakter. Da li postoji neka

karakter proizvodnje od jednog represivnog smjera prema smjeru u kojem će biti uključeni vrijednosni sudovi života.

Obzor *jednodimenzionalne misli* ukazuje na čišćenje logosa od njemu primjerenih vrijednosti, kako bi postao čisti um, odnosno tehnički um. Tradicionalni um sadržavao je u sebi sposobnost razlikovanja istinitog od lažnog, a istina je predstavljala vrijednosni sud. Marcuseu je cilj da pokaže unutarnji instrumentalni karakter znanstvenog ratia po kome je on a priori tehnologija i a priori jedne specifične tehnologije, naime tehnologije kao forme društvene kontrole i dominacije« (ibid, str. 152). Tek ovako očišćeni um od vrednota ušao je u službu tehničkog napretka. Ovo odvajanje uma od vrijednosti i njegov prijelaz u čisti um pokazuje Marcuse kroz Husserla, modernu filozofiju lingvistike, analitičku filozofiju, znanstvenu metodologiju itd.

U zadnjim poglavljima Marcuse ocrta situaciju koja je bremenita suprotnostima i apsurdima, međutim, ne vidi nikakvu postojeću snagu koja bi dovela suvremeno industrijsko društvo do radikalnih promjena. Ako odbacimo efemerne promjene u društvu, Marcuse smatra da je kvalitativna promjena moguća samo ako se u samu tehnološku bazu »prevedu vrednote« (ibid., str, 225). Dakle sama tehnološka baza mora se u svojem racionalitetu oploditi novom idejom uma koji bi doveo do pacifikacije egzistencije, to jest do urastanja logosa i erosa u puninu egzistencije. U međuvremenu, dok oskudnost čistog racionaliteta ugrožava temelje samoga života, a *kritička teorija društva* ne vidi jasne alternative, ostaje poruka negativnog kazivanja, to jest poruka da se ostane na poziciji *Velikog Odbijanja* koja će, možda jednog dana, dovesti svijet do radikalnih promjena.

Nema sumnje, da je ovo jedna od najboljih knjiga o suvremenom industrijskom društvu pisana u duhu marksističke tradicije. Ona nedvosmisleno pokazuje punu aktuelnost marksističke misli u suvremenom svijetu. Knjigu je prevela i pogovor napisala Branka Brujić, demonstrirajući, pri tome, izuzetno poznavanje čitave ove problematike.

ELEMENTI MARKSISTIČKE POLITIČKE NAUKE

Dr. Najdan Pašić: *«Klase i politika»*
Izdanje: «Rad», Beograd, 1968.

Izgleda, na prvi pogled, apsurdno: što je god neko društvo više *političko*, kao da mu je sve manje potrebna *politička* znanost. No, apsurdno je to, doista, samo na prvi pogled, kao igra riječi, ali razumljivo kao igra stvari odnosa. Kad kažemo razumljivo, mislimo reći: dosadašnjim iskustvom često puta potvrđivano. Mada se često ponavljalo, od Marxa naovamo, da se revolucionarna politička akcija ne može odvajati od teorijskog, znanstvenog saznanja političke zbilje, dosadašnje iskustvo socijalizma kao zbiljskog pokreta pruži uzbudljive dokaze upravo o takvom odvajanju. Politička znanost »umirala« je na dva načina: potpunom pasivizacijom, »apstinencijom« ili, pak, pretvaranjem u puku apologiju i ideologiju političkog pragmatizma. Ali, iskustvo isto tako pokazuje još nešto: ukoliko se socijalizam, rušeći stare društvene strukture, oslobađa »političkog plašta«, utoliko on otvara mogućnosti za razvoj političke znanosti, društvene znanosti uopće, utoliko postaje otvoreniji za svaku istinu, pa i istinu o samom sebi. Samo tako socijalizam se i može vratiti svom autentičnom izvorištu i jedino se tako može približiti svom smislenom cilju. Jugoslavensko iskustvo, posebno u zadnjih desetak godina, nagovještava mogućnost socijalističkog pokreta da se oslobodi »političke mitologije«, da se osloni na adekvatnu znanstvenu političku teoriju – marksističku političku nauku – te da svoju političku akciju zasniva na naučnom poznavanju socijalnih uvjeta i mogućnosti za daljnji društveni progres.

Političke znanosti u Jugoslaviji u prvom je godinama svoga konstituiranja. Suočava se s mnogim teškoćama, od akademskog tradicionalizma do političkog skepticizma. Ipak, ona dokazuje svoje »pravo građanstva« u korpusu društvenih nauka i pokazuje rezultate koji se ne mogu ignorirati.

Jedan od vrednijih priloga nastojanjima oko izgradnje jedne cjelovitije marksističke teorije, svakako je i djelo dr. Najdana Pašića: *«Klase i politika»*. Sudbina je društvenih nauka, pa tako i političke, da svoje rezultate gradi du-

gim i strpljivim nastojanjem, čija je glavna svrha, ne u tome da dođe do nekih »epohalnih« naučnih rezultata koji se eksperimentalno mogu primijeniti i tako »preko noći« unaprijediti određenu naučnu oblast (kao što je to recimo slučaj kod nekih prirodnih nauka) nego, prije svega, u tome da *uči i odgaja*. Smisao Marxove i Lenjinove poruke o »ovladavanju teorijom« ne odnosi se samo na uži krug pozvanih već na sve, ili bar na većinu. (– Tek kad iskra misli udari u to naivno narodno tlo, izvršit će se njihova emancipacija u ljude – Marks).

Zato svako vrednije teorijsko djelo treba pozdraviti. Tim više što su ona u našoj politološkoj literaturi još uvijek veoma rijetka.

»Klase i politika« ozbiljan je pokušaj marksističkog pristupa političkom fenomenu. Možda prvi cjelovitiji uvod u marksističku političku nauku. To ne znači da se djela ne mogu staviti opravdane objekcije, ali one, ukoliko su dobronamjerne, naravno, ne mogu poreći njihovu vrijednost. Samom svojom prisutnošću ono ukazuje na jedan od mogućih pristupa izučavanju politike i političkog sistema socijalizma, pa ukoliko i izazove različite ocjene, postiglo je svrhu.

Mada je grada knjige sistematizirana u jedanaest glava, mi ćemo je, za svrhu ovog prikaza, podijeliti u dva dijela koji se, po našoj ocjeni, dosta razlikuju, kako po svom obimu tako i svojom koncepcijom i sadržajem. Što se kvantitativne strane tiče, dovoljno je spomenuti da prvi dio, odnosno prvih šest glava obuhvaća 300 stranica, u zadnjih pet glava svega stotinjak stranica. Iz prvog dijela ističemo poglavlja: I (»Politika«) II (»Marksistička osnova političke nauke«) i V (»Teorija i praksa političkog predstavnitva«) kao vredniji dio knjige koji može poslužiti kao solidan teorijski i metodološki fundament za konstituiranje i dalji razvoj političke znanosti u nas.

Tri su grupe problema, smatra Pašić, vezane uz određivanje pojama politike. Prvu grupu čine problemi koji potiču otuda što se sam sadržaj politike i granice političke sfere mijenjaju u zavisnosti od tipa društva, stupnja njegove materijalne razvijenosti i karaktera osnovnih društvenih odnosa. Izvanredna složenost i mnogostranost samog političkog fenomena čini drugu grupu pro-

blema. I najzad treću grupu čine problemi koji proizlaze iz različitih interesa u političkim procesima, što predstavlja ideološku prepreku da se sagleda društvena suština politike. Navodeći osnovne elemente marksističke političke teorije koji su sadržani u općoj marksističkoj koncepciji društvenog razvitka, Pašić smatra da se samo njihovim uvažavanjem može izgraditi jedna cjelovita politička nauka. Nažalost marksizam se do sada razvijao ne samo kao naučna teorija nego i kao ideologija određenih društvenih snaga i pokreta, pa je često bio podvrgnut pragmatičko-političkim obrascima i tako doživljavao »birokratsku reviziju«, koja je, kako smatra Pašić, poprimala dva glavna vida: socijaldemokratski i staljinistički. Kako je svakom birokratskom duhu kritičnost strana i mrska (jer ga ona demistificira), to pod njegovom vladavinom ne može biti ni govora o nauci (kojoj je kritičnost »njena duša«). Zbog toga je marksistička politička nauka i ostala nerazvijena.

Govoreći o odnosu između marksističke i građanske političke teorije, Pašić kaže da se ova druga dobrim dijelom i razvijala kao praktična kritika onoga što je marksističkoj političkoj teoriji ostalo nepotpuno i nerazvijeno. I kolikograd marksistička politička nauka treba da u građanskoj teoriji odbaci elemente apologetike, ona toliko mora da uvaži pozitivne rezultate ove nauke kao polaznu tačku novih, kritičkih sinteza. Jer, »marksistička politička teorija ne može napredovati ako se zatvori sama u sebe, ako se ne sučeljava i ne bori sa drugim teorijama i shvatanjima i ako nije u stanju da se sama korigira i dopunjava, apsorbujući i pozitivne tekovine nastale u krilu drugih misaonih struja i pravaca. Nastala na glavnim putovima istorijskog razvitka naučne misli, marksistička politička nauka može jedino na tim putovima i da ostvari daljnji napredak.« (94)

Govoreći o socijalnim determinantama političkog uređenja u socijalističkim zemljama, Pašić ističe kao centralni problem organizacije političkog sistema kompleks odnosa između sloja političkih upravljača i onih društvenih snaga kojima pripada vodeća uloga u sferi materijalne proizvodnje. Ova suptotnost između sfere politike i sfere rada u današnjoj praksi socijalizma.

tragičnim posljedicama, posebno u fazi »kulta ličnosti«. Zato nije ni čudo što su, kao protivteža tako shvaćenom marksizmu, nikle različite »elitističke teorije« prema kojima historija nije borba klasa, nego je to »kruženje elita«.

Sasvim je razumljivo da pod sistemom političkog totalitarizma, partijskog totalitarizma, partijskog svezvlašća, »kulta ličnosti« itd. ne može biti ni govora o bilo kakvoj naučnoj klasifikaciji političkih sistema, čiju bi polaznu osnovu činila marksistička politička teorija. Svaka takva klasifikacija nužno implicira, kao svoju temeljnu pretpostavku komparativno proučavanje različitih političkih sistema. Totalitarizam je, međutim, slijep za sve ono što je izvan njegova »ideološkog sklopa«. Najbolji, najprogressivniji, najmarksističkiji je onaj politički sistem što smo ga mi (ili »ja«) izgradili, a sve drugo nije vrijedno spomena, a ako već nešto spominjemo, onda to treba napadati svim sredstvima (pa ako je »potrebno« i tenkovima). Eto, tako se politički totalitarizam odnosio i odnosi prema drugim političkim sistemima. On se isto tako odnosi i prema svakoj kritičkoj (naučnoj) misli koja se eventualno javi na njegovom vlastitom (za nauku inače pustinjском) tlu. U takvim uvjetima iluzorno je očekivati razvoj političke znanosti.

Razvoj političke znanosti u nas, za posljednjih nekoliko godina, značajan je ne toliko po svojim naučnim rezultatima, koliko kao indeks određene političke klime koja nagovještava vedrije dane i više svijetla na obzorima socijalizma.

I Pašićeva knjiga odraz je takve klime, političkih odnosa i procesa u Jugoslaviji, koji pobuđuju nade u renesansu socijalizma (čitaj: humanizma).

»Klase i politika« djelo je koje ima veoma dobrih poglavlja, historijsku i teorijsku solidno-fundiranih (da opet spomenemo V. poglavlje »Teorija i praksa političkog predstavnštva«) Ima, međutim i takvih koja su osjetno slabija, napose VI. (»Političke partije«); VIII. (»Socijalistički savez i razvoj neposredne demokracije«); X. (»Političke dileme planiranja«). Tako u poglavlju o političkim partijama nema gotovo ni riječi o Maršalovoj koncepciji partije a veoma malo o Lenjnovoj koncepciji. A smatramo to veoma važnim kako sa

stajališta. Marksistička politička nauka to ne bi smjela mimoći. Mada autoru ne manjka kritičnosti (što potvrđuju mnoge stranice ove knjige), ima, ipak, mjesta gdje izgleda kao da se ne može osloboditi dnevnog kolokvijalnog političkog rječnika, što nije samo formalna zamjerka, jer se, na takvim mjestima, i ono što govori pomalo preobraća u apologiju političkih sistema (kao npr. u poglavlju o socijalističkom savezu i razvoju neposredne demokracije, pa i u poglavlju »SK i preobražaj političkog sistema«).

I na kraju o delikatnom odnosu nauke i politike prihvaćamo Pašićevu misao da »one ne smiju biti ni toliko međusobno udaljene da bi nauka postala neosjetljiva za konkretne društvene potrebe i interese koje politika izražava, ni toliko tesno pvezane da bi izgubile svoju relativnu samostalnost. Ta poželjna distanca jeste demokratska samostalnost i samoupravnost naučne delatnosti.«

Jovan Mirić

POLITICAL PARTIES

Contemporary Trends and Ideas

Uredio Roy C. Macridis

New York, Evanston and London

Harper and Row, 1967, str. 266.

O političkim strankama danas su u svijetu napisane brojne knjige i rasprave, pa nije rijedak slučaj da se sve češće govori o nauci o političkim strankama. Političke stranke u savremenim uvjetima igraju prvorazrednu ulogu upravo na planu politike. Danas je gotovo nezamislivo funkcioniranje političkog sistema bez djelovanja političkih stranaka, jer su one njegov integralni i najvitalniji element.

U knjizi eseja o političkim strankama, što ju je priredio profesor Macridis, odabaran je devet najreprezentativnijih članaka o političkim strankama, što su napisani zadnjih nekoliko godina s posebnim osvrtom na Englesku i zapadnu Evropu. To su studije nama dobro poznatih politologa i političkih sociologa kao što su: Avery Leiserson, Seymour Martin Lipset, James B. Christoph, Richard Rose, Leon D. Ep-

stein, Henry W. Ehrmann, Roy C. Macridis, Isaiah Berlin i Rupert Emerson.

Ovakav izbor tekstova profesor Macridis izvršio je, kako i sam u predgovoru ističe, prije svega zato, što oni, na neki način, »povezuju partijski razvoj s ideološkim trendovima i imaju posla eksplicitno ili implicitno s problemima metoda i analiza u studiju političkih fenomena« (str. 7).

U uvodnoj studiji čiji je autor sam profesor Macridis pomno su obradeni povijest, funkcije i tipologija stranaka. Autor razlikuje pet razvojnih stupnjeva političkih stranaka, koji su zajednički zapadnoj Evropi i Engleskoj, a do izvjesne širine i Sjedinjenim Američkim Državama. Prve političke stranke pojavljuju se početkom 19. stoljeća kao grupe ljudi vezane zajedničkim ili sličnim političkim mišljenjem. Zatim slijedi druga faza koja datira negdje od sredine 19 stoljeća, a neraskidivo je povezana s proširenjem prava glasa, i time jačanja uloge parlamenta. Najprije u Sjedinjenim Američkim Državama, a oko 1870. u Engleskoj i Zapadnoj Evropi, stranka postaje široka organizacija, slična, kako kaže autor, piramidi čiji vrh je izjednačen sa skupštinom zastupnika (str. 11) Autor je dalje izložio treću, četvrtu i petu razvojnu fazu stranaka. Bitno je možda spomenuti peti razvojni stupanj, jer on je, na izvjestan način, danas karakterističan za većinu stranaka Zapadnog svijeta. Naime, radi se o tome da poslije drugog svjetskog rata, a ništa manje danas, buržoaske političke stranke gube svoj ideološki karakter i sve više postaju pragmatske. To je i razlog da se, danas, sve češće govori o procesu deideologizacije političkih stranaka.

Zatim, slijedi sistematska analiza funkcija političkih stranaka. Macridis analizira svaku od funkcija političkih stranaka, ukazujući da cilj stranke nije samo da vlada već istodobno da stvara uvjete za vlastiti razvitak i razvitak sistema unutar kojeg djeluje. Stranke u Zapadnom svijetu, kako ističe autor, pomažu da se legitimiziraju i stvore uvjeti za slobodan razvoj i participaciju ljudi u političkom procesu.

Govoreći o tipologiji stranaka i partijskih sistema, profesor Macridis nas upozna je sa čitavim nizom tipologija partijskih sistema, da bi nam na kraju sugerirao vlastitu klasifikaciju koju bazira na tri osnovna elementa: a) izvo-

rima partijske podrške, b) unutrašnjoj organizaciji stranaka; i c) načinu djelovanja i funkcioniranja stranaka.

Avery Leiserson piše o mjestu stranaka u studiju politike. Polazeći od fenomena politike kao bitnog elementa političke znanosti, autor analizira ideje i principe što su ih o pojmu politike razvili Weber, Catlin, Marriam, Lasswel, Easton i Dahl, da bi, zatim, postavio jedno logično pitanje: zašto teoretizirati o političkim strankama? Njegov analitički pristup studiju politike kroz političke stranke veoma je interesantan i značajan. Istodobno je značajan i njegov napor da razvije jednu opsežnu i konsistentnu tipologiju partijskih sistema.

Seymour Martin Lipset raspravlja o partijskim sistemima i reprezentaciji društvenih grupa, tj. o reprezentativnoj funkciji političkih stranaka. Kao što nam je poznato, uloga političkih stranaka, po mišljenju većine zapadnih pisaca, jest da transformiraju interese i zahtjeve društvenih grupa i klasa u praktičnu politiku. Izborni sistem kao jedan od institucionalnih faktora može olakšavati ili otežavati ovu funkciju političkih stranaka. Maurice Duverger, koji se bavio izučavanjem političkih stranaka i sam kaže: »Partijski sistem i izborni sistem su dvije realnosti koje su neraskidivo povezane pa ih je ponekad teško odvojiti, čak i pomoću analize«. Neki teoretičari smatraju da broj i karakter stranaka proizlazi direktno iz društvenih raskola. Stranke su, kako kaže Lipset, najvažniji dio reprezentativne strukture u složenom demokratskom društvu. Problem odnosa društvene strukture i izbornog sistema, kao jednog od kriterija za analizu prirode partijskih sistema i pitanje baze društvenih raskola, privlači našu pažnju. Autor vrlo uspješno, služeći se komparativnom analizom, raspravlja faktore na kojima se zasniva konstrukcija dvopartijskih i multi-partijskih sistema.

Govoreći o društvenoj strukturi i karakteru partijske borbe, autor analizira faktore koji utječu na stabilnost demokracije. Lipset je došao do zaključka da je stupanj ekonomskog razvoja bitni element stabilnosti demokracije. Lipsetovi zaključci ovih analiza ne mogu nas zadovoljiti, prije svega zato, jer se ne baziraju na marksističkoj analizi, naime, ne vode računa o stupnju proiz-

nira društvenu superstrukturu. Unatoč tome, Lipsetova studija je interesantna i korisno ju je pročitati, jer predstavlja analizu naučnog istraživanja na području političke sociologije, tim više, što autor nastoji da nam na osnovi činjeničnog materijala, pruži neke teoretske generalizacije.

James B. Christoph ispituje problem slaganja i raskola u britanskom političkom sistemu. Aktualizirajući na britanskom primjeru slaganje i raskole u političkoj ideologiji, autor postavlja značajno pitanje: »Da li su Zapadna društva sada postigla ili su doprinijela stanju koje se zove »kraj ideologije« (str. 75). Govoreći o političkoj ideologiji u današnjoj Britaniji, profesor Christoph polazi sa stajališta dvaju različitih određenja tog termina. Ako prihvatimo tradicionalno značenje tog pojma, kaže autor, tada ćemo otkriti da je britanska politika duboko neideološka, ali, ako odredimo pojam ideologije kao »strukturu stava«, naći ćemo, da ideologija igra značajnu ulogu u britanskom sistemu. »Ideologija u smislu 'strukture stava', kaže autor, odnosi se na više ili manje institucionalizirani sistem vjerovanja o čovjeku i društvu« (str. 76). Ovakav pristup analizi dvaju određenja pojma ideologije, je interesantan, ali ne i tačan, jer i onda kada autor spominje ideologiju u tradicionalnom smislu te riječi ne misli na marksističko značenje tog pojma.

Richard Rose piše o strankama, frakcijama i tendencijama koje se javljaju u Velikoj Britaniji, detaljno analizirajući različite funkcije stranaka i njihovu ulogu u političkom procesu. Autor na primjeru Britanije, kao klasične zemlje dvopartijskog sistema, ispituje poziciju i ulogu stranke koja vlada i stranke koja je u opoziciji.

Esaj Leona Episteina: »Političke stranke u zapadnodemokratskim sistemima«, svakako je jedan od veoma interesantnih, aktuelnih i značajnih. Interesantan je, prije svega zato, što je autor komparativnom analizom zapadno-evropskih političkih stranaka i američkih stranaka ukazao na niz sličnosti i razlika koje postoje među njima i pružio nam cjelovitu sliku razvoja stranaka, kao i način njihova funkcioniranja u tim zemljama.

Henry W. Ehrmann raspravlja o neposrednoj demokraciji u Francuskoj.

partijskog sistema, jer kao što nam je poznato Francuska je za razliku od Engleske i SAD-a, koji su tipični primjeri dvo-partijskog sistema, tipičan primjer zemlje u kojoj djeluje velik broj stranaka, autor je pokazao da razvitak demokracije u Francuskoj ovisi o budućnosti političkih stranaka. Težište je autorovo na analizi političkih stranaka i neposredne demokracije u Petoj francuskoj republici, ali da bi nam dao što potpuniju sliku sadašnjeg stanja, profesor Ehrmann daje kratak historijski presjek razvoja ustavnih principa kojima su bila formulirana prava građana da sudjeluju u političkoj reprezentaciji direktno ili putem svojih predstavnika. Izlaganje profesora Ehrmanna veoma su interesantna i korisna, tim više što se radi o zemlji koja je oduvijek bila u središtu svih burnih događaja u Evropi.

U ovoj knjizi naći ćemo još tri eseja: koja s obzirom na problematiku koju aktualiziraju, veoma su interesantna i značajna. To su radovi: Roy C. Macridis, čiji napis nosi naziv »Imobilnost francuske komunističke stranke«, zatim Isaijah Berlin »Političke ideje u dvadesetom stoljeću« i na kraju Rupert Emerson »Politička modernizacija: jednopartijski sistem«.

Ovaj sistematičan pregled značajnih tekstova o političkim strankama je veoma koristan, jer pruža obilje materijala svim onima kojima ovi tekstovi i ovi problemi nisu bili detaljnije poznati. Slika političkih stranaka i partijskih sistema dana je u razvoju i povezana je s ideološkim trendovima koji se javljaju u studiju političkih fenomena. Ali, s obzirom da se u Zborniku neprestano govori o političkim strankama, osvjetljujući ih s veoma različitih aspekata, a imajući u vidu činjenicu da su političke stranke danas realnost političkog sistema, odnosno politički faktor od prvostepene važnosti o kojem se mora voditi računa, bilo je neophodno i bezuvjetno da se u ovakvom Zborniku istakne:

1. Značaj političkih stranaka za konstituiranje generalne teorije političkog sistema.

2. Značaj da se izbjegne formalistička metoda analize i da se više orijentira na jednu analizu koja proističe iz sociologije političkog sistema.

3. Dobro bi bilo osvjetliti ulogu političkih stranaka sa stajališta organiziranosti suvremenog političkog sistema i društva.

Međutim, treba reći da je ovaj Zbornik tekstova o političkim strankama ipak veoma korisno pročitati ako želimo što bolje upoznati i razumjeti realnost buržoaskih političkih sistema.

Stefica Deren

JEAN FOURASTIÉ

CIVILIZACIJA SUTRAŠNJICE

Naprijed, Zagreb 1968, str. 211

Pod tim naslovom izdavač nam prezentira dvije rasprave poznatog francuskog sociologa i ekonomiste Jeana Fourastié: *Povijest sutrašnjice i Civilizacija od 1975*. Do sada je ovaj autor napisao niz djela s područja ekonomije i ekonomske sociologije u kojima svestrano razmatra suvremene ekonomske pojave i načine na koji se one odražavaju na pojedince, grupacije i moderno društvo u cjelini. Tragajući za onim što bi nam sutrašnjica mogla donijeti, autor u mnogim radovima prikazuje ekonomske i socijalne promjene do kojih dolazi zbog snažne industrijalizacije, rasta proizvodnih snaga i primjene naprednijih tehnologija. Analizirajući sadašnjost i tendencije razvitka, Fourastié baca pogled i prema budućnosti. Sutrašnjica kod njega, dakle, nije vizionarstvo bez podloge. Time se Fourastié uvrstio među najistaknutije suvremene prognostičare, odnosno među one autore koji se studiozno bave društvom budućnosti.

Nije stoga slučajno što njegova prva studija, napisana u suradnji s Claudeom Vimontom, započinje s pitanjem – nosi li nam sutrašnjica izobilje ili će prekobrojno stanovništvo dvijehiljadite godine umrijeti od gladi. I dalje, jesu li neizbježne posljedice tehničkog napretka nezaposlenosti, rad na tekućoj vrpci, još veće razdvajanje razvijenih od nerazvijenih zemalja, itd. ili nam ona donosi ukidanje patnji, podizanje životnog standarda, skraćivanje radnog dana, opskrbu proizvodima široke potrošnje i opreme i prevladavanje jaza koji je nastao među narodima.

To su samo neka pitanja s kojima su zaokupljena ljudi našeg vremena. O svakom ovom problemu iznose se »suprotne teze inspirirane različitim doktrinama, željama i težnjama, promatranjem i objavljivanjem činjenica.« Tu nam šarolikost shvaćanja vrlo dobro ilustrira aktualna rasprava o problemima prehrane sa sasvim suprotnim tvrdnjama. Namjera pisca nije opredjeliti se za neke od njih, a niti oni žele » riješiti » osnovne probleme budućnosti svijeta. Njihov se program iscrpljuje u osvjetljavanju problema čovječanstva. Iz toga i proizlazi njihov stav da se produčavanju svjetske budućnosti ne smije samo ograničiti na tehniku nego i na uvjete u kojima će doći do tehničkih preobražaja, jer je tehnički napredak samo oruđe ovisno o ljudskoj volji. On nas u skoroj budućnosti može dovesti u izobilje, ali isto tako u sukob s nezasićenom željom ljudi da zadovolje nove potrebe, suvremenom svijetu još nepoznate. Otuda mogućnost da se tehnički napredak pretvori od čovjekovog pomagala u njegova tiranina.

Autori u ovom radu pokušavaju odgovoriti na istaknuta pitanja. A da bi u tome uspjeli prisiljena su preuzeti podjelu suvremenog svijeta na razvijene i nerazvijene zemlje i posebno ih analizirati. Različiti su njihovi problemi, pa su prema tome i različita rješenja kojima te zemlje moraju pribjeavati. No, problemi nerazvijениh zemalja su daleko složeniji, jer upravo u njima živi najveći dio čovječanstva. Naročito je to slučaj s azijskim i sjeveroafričkim narodima i »povijest sutrašnjice je uvjetovana razvojem ovih zemalja, jer imaju najbrojnije stanovništvo, čije su mogućnosti i želje političkog djelovanja najveće.« Socijalni napredak ovih naroda, u narednom periodu, na odlučujući način ovisi o njihovom proizvodnom kapacitetu. A sadašnju fazu njihova razvika, ističu autori, karakterizira raskorak između demografske eksplozije i poljoprivredne zaostalosti. To ne znači da se ne mogu navesti i drugi ne manje zabrinjavajući aspekti tih privreda. Međutim, odnos između broja ljudi koje treba prehraniti i izvora hrane bitno karakterizira njihovo socijalno stanje, a razvoj tog odnosa uvjetuje budućnost tih naroda. Zbog toga autori analiziraju ova dva aspekta; demografsku eksploziju i poljoprivrednu proiz-

laju izlaganje, i s njima uspijevaju dokazati taj raskorak. Takav zaključak navodi čitaoca na teoretske stavove Malthusa. To ipak nije maltuzijanstvo, jer u narednim poglavljima opet uz pomoć pokazatelja analiziraju teoretske i praktične mogućnosti djelovanja tehničkog napretka, ne samo u poljoprivredi nego i na drugim područjima materijalne proizvodnje. Analizom postojećeg oni nas uspijevaju uvjeriti u velike mogućnosti proizvodnje u tim zemljama. Kod toga je od značaja njihov zaključak da primjena politike investicija i profesionalne formacije radne snage, kakva se primjenjuje u industrijskim razvijenim zemljama, samo po sebi ne bi osigurala preobražaj ekonomike nerazvijениh. Izmijeniti se moraju, navode oni, socijalne strukture, mentalitet i uvriježene koncepcije o svijetu, radu i životu. Dakle, potrebne su duboke socijalne promjene.

Problemi bogatih zemalja potpuno su drugačije prirode, i radikalno su oprečni onima siromašnih. Dok se ovi druge najčešće još bore da zadovolje elementarne životne potrebe svojih pripadnika, dotle razvijene zemlje snažno grabe naprijed i postižu sve epohalnije rezultate. U vezi s tim autori postavljaju pitanje – hoće li ikoji narod na našoj planeti u doglednoj budućnosti živjeti u izobilju, tako da bi materijalna dobra dijelio prema poznatoj formuli »svakom prema potrebama«.

Na to je pitanje teško odgovoriti, ističu autori, jer iako tehnički napredak svakodnevno omogućava ponešto što je donedavno izgledalo nemogućim, ipak domet napretka nauke nije moguće uvijek predvidjeti. Međutim, već danas se može postaviti pitanje neće li se napredak sukobiti s tehničkim i ljudskim granicama i time privremeno ili zauvijek onemogućiti doba izobilja.

Ispitivanjem ekonomske evolucije bogatih zemalja autori dolaze do zaključka da se ni u tim zemljama u roku od idućih pedeset godina tehnički napredak ne može protegnuti na sve sektore ekonomike i na sve proizvode koje potrošači traže ili će tražiti. No, i pored toga tehnički će napredak znatno povećati proizvodnju a uslijed toga i potrošnju i to ne samo na sektorima u kojima je tehnički napredak igrao veliku ulogu unatrag stopešeset godina nego i na sektorima koje napredak još nije ni do-

u tom periodu ipak, po njihovom sudu, neće doći. Takav je razvoj moguć, ali njegova realizacija zahtijeva dugi vremenski rok. Zbog toga za sada, odnosno u navedenom roku to nije moguće postići.

Povijest tehničkog napretka dokazuje nam da se je napredak ritmički kretao zavisno o sektoru ekonomike. Dok je u nekim intenzivan, u ostalim je »slab ili upravo smiješan«. Ritam tehničke progresije nije isti u svim sektorima. U sklopu istraživanja »koja su izvršena u okviru sekcije Škole visokih nauka provjereni su i klasificirani razni proizvodi i usluge prema intenzitetu tehničkog napretka što su ga koristili. Od tisuću proizvedenih proizvoda u Francuskoj više od petstotina je vrlo malo napredovalo od 1900. godine.« Promatrano kroz sektore, primarni je bio s prosječnim tehničkim napretkom, sekundarn s naglim tehničkim napretkom i tercijarni s vrlo slabim napretkom. Sve to govori u prilog stavu da u navedenom roku nije moguće postići izobilje. Jer vrijeme izobilja ne može nastupiti ako se tehnički napredak ne primjenjuje na sve proizvode ili usluge potrebne potrošaču. Automatizacija će mnogo doprinjeti ostvarenju toga cilja, ali zbog velikih troškova svoje primjene, a zatim i zbog nemogućnosti primjene na svim sektorima ekonomike, u tom roku, do cilja neće dovesti. To utoliko prije što prava zapreka uspostavljanju doba izobilja nije prirodna ograničenost proizvodnje, nego pomanjkanje prirodnih granica potrošnje. »Ljudi žele raditi sve manje, ali je porast njihovih potreba beskrajn, iznenađan i brz.«

Zatim, oni polemiziraju sa stavovima drugih autora koji smatraju da postoji životni minimum, i ako se taj podigne da je blagostanje stečeno, socijalni problemi riješeni i socijalna pravda zadovoljena. Rastezljivost pojma životnog minimuma pisci ove studije dokazuju primjerima onih naroda kojima je taj minimum pola zdjelice riže i onih drugih koji minimum osmatraju frižider i auto. Slijedi nakon toga analiza čovjekovih potreba. Njih su kao i proizvodnju podijelili na primarne, sekundarne i tercijarne. Potreba za hranom, smatraju autori, razvijene su zemlje u stanju zadovoljiti. Razumno je predvidjeti da bi prosječna dnevna potrošnja od četiri tisuće kalorija dovela do kolektivnog zasićenja i, dosljedno tome, pro-

izvodnja te količine po stanovniku dovela bi do obilja. Međutim to je tako samo kad se promatraju potrebe s kvantitativne strane. Slika stanja unekoliko se mijenja kad se promatra s kvalitativne strane. No, i tada se može sa značajnom sigurnošću zaključiti da će tehnički napredak nakon što osigura količinsku zasićenost donijeti i zasićenost kvalitetom.

Drugačija je situacija kod sekundarnih potreba. Dok su primarne potrebe vezane asimilacijom organizma, kod ovih drugih to nije slučaj. Potrošnja industrijskih predmeta podložna je mnogim drugim faktorima. Ali i ovdje je moguće, po mišljenju autora, zamisliti količinsku zasićenost. Nasuprot tome kvalitativno zasićenje je »nezamislivo kod industrijskih predmeta.« Ni sekundarno količinsko obilje ne može biti dostignuto prije dva ili tri stoljeća, ili gledajući vrlo optimistički najnaprednije zemlje svijeta, da bi zadovoljile te potrebe potrebno je najmanje jedno stoljeće.

Poseban su problem tercijarne potrebe, jer tercijarna proizvodnja vrlo malo koristi tehnički napredak i zato ne može na tom području doći do »bilo kakvog zasićenja.« Potražnja vrlo brzo raste kao posljedica relativnog i progresivnog zadovoljenja primarnih i sekundarnih potreba. Ponuda, nasuprot tome, raste vrlo polagano, jer je mehanizacija nemoćna ili premoćno efikasna. Što je »zemlja bogatija, to su tercijarne službe skuplje, rjeđe i traženije.«

Kako tehnički napredak djeluje na zapošljavanje, analizira se u narednom poglavlju ove studije. Iz te analize autori izvode da se ukupna zaposlenost u razvijenim zemljama ne smanjuje. Tehnički napredak mijenja strukturu, a negativno ne utječe na ukupan nivo zaposlenosti. Javlja se prolazna nezaposlenost koja, ipak, kod radnika stvara bojazan od tehničkog progressa. Socijalne mjere za koje autori plediraju, osigurale bi radnika od prolazne nezaposlenosti, a time bi se smanjila njihova strahovanja od tehničkog napretka.

Autori s pravom zaključuju da su posljedice tehničkog napretka kontradiktorne. U određenoj mjeri i na više područja tehnički napredak sputava slobodu čovjeka, iako, u biti, polako stvara uvjete prave individualne slobode.

U drugoj raspravi Jean Fourastié analizira neke osnovne značajke ekonomskih i socijalnih promjena koje u suvremenom svijetu izaziva industrijska revolucija. Fourastié započinje istraživanje s promatranjem životnog standarda čovjeka od nastupa industrijske revolucije, pa do danas, a završava rezimiranjem tehničkih činjenica koje su omogućile taj razvitak i, s tim u vezi, s projekcijom budućeg stanja. I u ovoj će studiji čitalac naći mnoštvo podataka s kojima autor potkrepljuje svoje izlaganje.

S obzirom na prirodu predmeta kojeg Fourastié istražuje njegova je analiza izrazito dinamična. Sve se pojave promatraju u kretanju. Međutim, kod toga se, ipak, može zapaziti da po njemu tehnički napredak skoro da ne ostavlja nikakve posljedice na društvene odnose, a naročito na temeljni odnos proizvodnje, upravo u najrazvijenijim zemljama svijeta. Taj problem on tretira kao »lažan problem«. U modernom svijetu privatno je vlasništvo za njega sporedno, a bitna je proizvodnja. Suprotnost privatnog vlasništva i moderne proizvodnje, naročito s aspekta primjene suvremene tehnologije i automatizacije, u prezentiranim radovima kao da ne postoji. A ta je povezanost u negativnom smislu riječi evidentna. Ako se ta suprotnost i spominje, onda je to od važnosti samo za nerazvijene zemlje, dok za razvijene to nije slučaj. Kao neophodan uvjet društvenog napretka prvo navedenih zemalja, autor pretpostavlja eliminaciju svih struktura koje se pojavljuju kao prepreka društvenog progressa. Kod ovih drugih, kapitalistički proizvodni odnosi pojavljuju se kao krajnji domet društvenog razvoja. Da to nije tako, dokazuju nam i najnoviji događaji u nekim zemljama, koje inače ulaze u kategoriju najrazvijenijih zemalja svijeta.

Pomanjkanje te dimenzije u Fourastiéovim analizama bitan je nedostatak, koji okrnjuje njegova razmatranja. No, i pored toga njegova je knjiga značajan prilog upoznavanju svijeta u kojem živimo i može korisno poslužiti svim onima koji se interesiraju za probleme suvremene

MARKO MLADENOVIĆ

Sociologija porodice
Beograd, 1968. Prosveta

Sociološka problematika, kako opća tako i posebna, sve više i sve intezivnije postaje predmetom interesovanja u svijetu i kod nas. Unutar posebne sociološke problematike, koja postaje u Jugoslaviji atraktivna, vidno mjesto zauzima problematika porodice. Čitav niz pisaca na njoj isprobava snage. Doduše, daleko su češći oni pisci koji zahvaćaju pojedina pitanja, odnosno strane porodice od onih koja vrše integralne zahvate. To je i razumljivo, jer je porodica veoma kompleksna društvena pojava i treba veoma mnogo truda, hrabrosti i znanja da bi se uspješno moglo uhvatiti u koštac s cjelovitošću porodice.

Marko Mladenović svojom knjigom »Sociologija porodice« pružio je argumente da raspolaže sa sva tri navedena atributa, jer inače onakav rad, bilo da uzimamo u obzir njegovu sistematičnost, ili bogatstvo njegove sadržine, ili ozbiljnost tretiranja problema, ne bi ugledao svijetlo dana.

Zar prvi pokušaj da se u našoj zemlji učenje o porodici konstituirao kao posebna naučna disciplina ne zahtjeva posjedovanje hrabrosti? Ali ta je hrabrost mogla da urodi pozitivnim rezultatima samo upornim radom koji je upravo i pribavio akumulirana i čvrsto fundirana znanja, što je sve bilo neophodno da se pojavi djelo koje nam autor prezentira.

Author je svoj rad »Sociologija porodice« zamislio u dvije zasebne knjige. Pred nama je prva knjiga Sociologije porodice. Druga knjiga će se uskoro pojaviti. U knjizi kojom raspolažemo dati su teorijski osnovi sociologije porodice kao posebne naučne discipline. Na širokom historijskom rasponu, od prvobitne zajednice preko robovlasničkog sistema i srednjednjeg vijeka te progressivnog i konzervativnog kapitalizma do nastupanja socijalizma, dakle, do naših dana, autor nam prezentira izvanredno bogatu panoramu teorija i kaleidoskopsko šarenilo shvaćanja o porodici. Ona su data jasno, sažeto, to jest u njihovoj jezgri s glavnim njihovim predstavnicima. Autor je iznio kako vrijednosti

svetio podjednaku pažnju. Najviše je ostavio prostora stavovima, kritici funkcionalizmu, što je i razumljivo kad se znade da je funkcionalizam jedna od najprihvaćenijih teorija u sociologiji i etnologiji u zapadno-evropskim zemljama te da se i kod nas o njemu dosta raspravljalo.

Vrijedni su pažnje autorovi napori koji se odnose na određivanje pojma porodice kao i na utvrđivanje odnosa između sociologije porodice i drugih naučnih disciplina s kojima ona stoji u kontaktu i interakciji.

U vezi s određivanjem pojma porodice, autor nas upoznaje s čitavim nizom kriterija za utvrđivanje univerzalnih obilježja porodice, s analizom i vrijednošću tih kriterija. Podvlačeći da je porodica biološka, bio-socijalna, socijalna i ekonomska zajednica, autor formulira slijedeću prihvatljivu definiciju porodice:

»Porodica je u sadržinskom i strukturalnom pogledu istorijski varijabilna društvena grupa, čija su univerzalna obilježja: da je zasnovana na društveno sankcionisanim ili nepriznatim biološkim vezama (seksualni odnosi – po pravilu – i biološka reprodukcija – rađanja); na biosocijalnim vezama (odnosi srodstva); na socijalnim vezama (razvija individualne, moralne i psihičke osobine lčnosti i njegove socijalne komponente) i na ekonomskim delatnostima) obavlja određene ekonomske funkcije«.

U odjeljku koji govori o odnosu sociologije i drugih naučnih disciplina, autor navodi čitav niz društvenih i prirodnih nauka s kojima sociologija porodice stoji u bliskoj vezi i naglašava misao da se porodica kao kompleksna izučavati ako se ne uzimaju u obzir re-društvena pojava ne može temeljito levantni rezultati nauka s kojima ona stoji u kontaktu. On razlikuje tri skupine nauka prirodne, sociološke, nesociološke, na čije rezultate treba da se oslanja sociologija porodice i svake posebne nauke u okviru spomenutih skupina.

U posljednjoj glavi knjige »Razvoj sociološke misli o porodici i zasnivanje sociologije porodice u Jugoslaviji«, autor se osvrće na historijat domaće sociološke misli o porodici, naglašava bogatstvo njenog sadržaja i ukazuje na njenu progresivnu evoluciju. On posebno podvlači činjenicu da su najveć uti-

caj na sociologiju uopće, a također i na sociologiju porodice izvršili ljudi koji se nisu direktno bavili sociologijom ili nisu imali posebnih pretenzija da budu kvalificirani kao korifeji sociološke misli, kao što su: Vuk, Cvijić, Bogišić. Autor nam prezentira čitavu plejadu pisaca koji su se bavili problemima porodice i zaključuje da njihovi radovi predstavljaju pogodnu osnovu za konstituiranje elemenata za nastanak sociologije porodice kao posebne naučne discipline kod nas.

U predgovoru svoje knjige autor konstatira da se je na početku posla nalazio pred alternativom: da li da izradi »Sociologije porodice« pristupi na informativni način ili serioznije, to jest sistematskoj obrad svih osnovnih pitanja porodice, imajući pritom u vidu da knjiga treba poslužiti kao udžbenik na fakultetima i visokim školama gdje sociologija porodice ulazi u nastavni plan. On se je, što je po našem mišljenju ispravnije, odlučio za sistematsku obradu materije. I radeći tako ostvarila se njegova bojazan, naime njegov rad je prekoračio okvire udžbenika.

No, treba, pri tom, naglasiti da štetne posljedice takvog pristupa su daleko manje od prednosti koje su njime postignute. Jer obilje materijala lako je svesti u realne okvire nastavnog programa i time se štetne posljedice uglavnom odstranjuju. Međutim, prednost, to jest činjenica da je kod nas uspješno konstituirana sociologija porodice kao posebna naučna disciplina ostaje.

Na koncu treba spomenuti da je knjiga pisana tečnim, jasnim i sažetim izrazom. U njoj nema niti jednog mjesta koje bi ostavljalo sumnju o tome što je autor htio reći, ili o tome što mu ga to znači? To joj daje posebnu vrijednost, pogotovo kad se radi o udžbeniku i kad se na našim fakultetima upisuju brojni vanredni studenti od kojih mnogi ne dospiju stići niti na jedno predavanje. Lakoću izraza i određenost misli Dr Mladenović je postigao i sačuvao usprkos činjenici da je čvrsto ostao na nivou stroge naučnosti i univerzitetske nastave. Time je pružio još jedan argument protiv onog nakaradnog shvaćanja kojim se još susrećemo, a koje smatra da jednostavnost izraza znači vulgarizaciju nauke, te se stoga mnogi trude da nerazumljivošću svojih udžbenika sačuvaju »naučnu reputaciju«.

Stjepan Pulišelić

Vjekoslav Mikecin

MARKSISTI I MARX

Radio-televizija Zagreb, 1968.

Značajka marksističke misli prvog razdoblja bila je usmjerenost k objašnjenju i kritici postojeće zbilje, u prvom redu političke, religiozne i ekonomske, da bi na teorijskim dostignućima te analize dala odredbe za društvenu akciju. S toga razloga je i princip marksističke nauke, kritika svega postojećeg, bila primjena na objektivni društveni totalitet, bez prethodnog upita da li je kritika kao znanstveno utemeljenje budućnosti društva moguća i da li je čovjek u stanju da izvede u praksi ono što teorijski dokuči. Rezultat ovakvog pristupa koji je pitao samo za ono predmetno i objektivno, bila je pozitivistički orijentirana marksistička misao, te slijepa vjera u prirodnu znanost, što je rezultiralo zaboravom ovostranog, bitno humanog. Ovakvo je raspoloženje dugo bilo prisutno u krilu marksizma, tako da mišljenje kao refleksija o subjektivnom i ljudskom nije imala gotovo nikakvih šansi za produbljivanje.

Unatrag nekoliko proteklih godina stvaralačka orijentacija unutar marksizma, koju je započeo sam Marx u svojim ranim radovima, a nastavili Labriola, Lukács, Gramsci, Korsch i drugi, doživjela je zanimljiv obrat: od kritike društveno povijesne zbilje kritika svega postojećeg se usredotočila na samu marksističku misaonu tradiciju. Započinje razmišljanje o povijesnom tijeku samog marksizma, istražuje se počelo i korijen čovjeka kao činioca a ne puke posljedice objektivnih uvjeta, što je sve doprinijelo otkrivanju novih, iskonskih ljudskih dimenzija. Naše je vrijeme zaista svjedok kraja »kozmoškog perioda« dijaletičkog materijalizma i početka »antropološkog perioda« filozofije prakse.

Posljednje djelo Vjekoslava Mikecina »Marksisti i Marx« upravo ide za tim da nam prikaže refleksije marksista o bitnim kategorijama i razvoju marksističke filozofije, da nam očita osnovne linije obnove djela mladog Marxa, nasuprot raznovrsnih novih interpretacija, koje počivaju na temeljnicama starog i pozivističkog načina mišljenja.

Knjigu »Marksisti i Marx« tvore dva

sti«, od kojih prvi dio podrobno i dijaloški okuplja redom probleme, što ih suvremeni marksizam rehabilitira i racionalno utemeljuje: pojam i bit ljudske prakse, dijalektike, alijenacije, političke ekonomije, umjetnosti itd., dok drugi dio raspravlja o ličnostima koje su relevantne za suvremeno shvaćanje »neshvaćanje« originalne Marxove filozofije. Autorov je interes očito upravljen na istraživanje počela i izvedbi filozofije prakse, koja po njegovom mišljenju tvori autentičnu marksističku filozofiju. Kako dokazi zato ne postoje samo u historijskom preispitivanju klasičnih marksističkih djela, već i u njezinoj superiornosti, jer je filozofija prakse jedina u stanju da kao transepohalna misao nadiđe i podvrgne kroz pojam prakse sve konkretne socijalno-političke akcije, to je razumljivo zašto je ona po samoj svojoj strukturi kao kritički, djetalna misao otvorena i nespojiva s dogmatizmom, koji je bio dugogodišnji jaram marksizma.

Premda filozofija prakse još nije оформinjala potpuno ni terminološki ni sadržajno svoju ontološko-antropološku osnovicu, pa samim tim odrednice te filozofije iziskuju daljnja objašnjenja, ipak se i iz danih misaonih dostignuća dađe zaključiti riješenje za nas zanimljivog odnosa filozofije prakse naspram društvenih znanosti. Bit problema je u pitanju, što čini znanost općenito a posebice društvenu znanost marksističkom, čime se Mikecin na nekoliko mjesta ozbiljno pozabavio i pruža nam prihvatljivu odlučuju.

Više je nego očito da se društvene znanosti, kao na pr. sociologija, ekonomika, znanost o politici i druge, moraju utemeljiti na nekoj filozofiji, međutim, za autora, njihovo utemeljenje na filozofiji prakse ima mnogostruke prednosti. Sam pojam prakse, u srži, ujedinjuje dvije suprotnosti individualnu i društvenu praksu, što je razlog da se uvelike olakša odgonetavanje zavrzlama oko odnosa pojedinac-društvo, te iznade ozbiljno riješenje u sukobu sociologizma i nominalizma.

Nadalje, fundiranje znanosti na društveno-individualnoj praksi ima za svrhu onemogućavanje mišljenja da se pretvori u »stvar po sebi« i da se na taj način odajepi od stvarnih ljudskih odnosa i povijesnog zbiljanja. Društvena praksa je totalan pojam i izražava jedinstvo

klasa, prema tome je ishodište po sebi različitih pa i suprotnih nazora i filozofija, što daje povoda za razmišljanje, koji ćemo društveni sloj uzeti kao stvarnu sociološku temeljnicu kroz koju bi se filozofija prakse djelatno iskazivala i koja bi samim tim društvenoj znanosti pružila univerzalne karakteristike. Ako je praksa proletarijata praksa klase koja stvara višak vrijednosti i koja tvori srž stvaralačke akcije u suvremenim društvima, tada je proletarijat sloj iz čijeg interesa izvire filozofija prakse i znanost društvenih zbivanja.

Mikecin nam ovu koncepciju jasno razlaže ali i problematizira upitom: ne zapadamo li pri formiranju marksističkih društvenih znanosti sa »stajališta proletarijata« u neku vrstu sociološkog relativizma ili u ideologizaciju znanosti (str. 22). Slijedeći Lukácsa i Korschua autor ističe da »stajalište proletarijata« vodi u ideološku partikularnost, kad bi proletarijat po svojoj biti želio ostati zatvorena društvena grupa sa posebnim interesima, međutim on kao klasa nastoji prevladati ne samo svoje već klasno stanje čitavog društva, pa je riječ o sloju koji je nosilac općih ljudskih interesa te u to ime i nosilac univerzalnosti društvene znanosti.

Mikecin se opredijelio za filozofiju prakse koja vidi bit čovjeka u njegovoj stvaralačkoj i samostvaralačkoj ulozi pa prema tome i za drugačiji pristup odnosu znanosti i proletarijata od dogmatiskog staljinizma. Potonji ovom pitanju pristupa na spekulativan i kontemplativan način i tumači društvo i čovjeka s izvanpovijesnih pozicija. Dogmatizam dijalektičke kategorije, koje pronalazi u objektivnom prirodnom redu, primjenjuje na živu društvenu prirodu, poradi čega ne hvata srž samog društvenog tijeka, već ga adaptira i preprtra da bi odgovarao spekulativnoj koncepciji a u krajnjoj liniji nekom subjektivnom interesu. Filozofija prakse je naprotiv misao izmjene svijeta, dakle refleksija i kritika opstojeće društvene zbilje, da bi na tom planu utvrdila pravac rješavanja društvenih sukoba. Zato je njezina misao djelatna i nikad konačna. Ovo u obziru na znanost da sudovi utemeljeni na objektivnim analizama društvenih odnosa neće biti podređeni ekonomici i politici, već će držati ono mjesto koje im pripada u sferi spoznaje i bitka.

Već smo ranije naglasili da autor ne propušta priliku da skrene pažnju na

tumačenja pojma prakse, koja odstupaju od izvornih Marxovih tekstova i slijede ideje pozitivizma kojeg uzimaju kao pretpostavku društvenih znanosti. Ovdje imamo na umu Mikecinove raspre sa scijentistički orijentiranim marksistima na više mjesta u svojoj knjizi, na pr. s Galvanom della Volpeom i njegovom školom, a osobito s francuskim strukturalistom Louisom Althusserom. Tako, Althusser razlikuje teorijsku znanstvenu praksu, koja je kadra otkriti bit društvene zbilje pomoću objektivnih strukturalnih kategorija od filozofskog i ideološkog mišljenja, koje je za njega predhistorija znanosti. Znanost je dakle vrijednosno neutralna, nju ne interesiraju društvene pretpostavke, i zato jedinstvo društvenih i prirodnih znanosti vidi samo na gnozeologijskom planu. Budući da prirodne znanosti dosižu uvid u zakonitost materijalnih stvari po sebi i jer su kumulativne, slijedi po Althusseru da i društvene znanosti moraju poći istim putem da bi dosegle isti nivo: cilj im je spoznaja društvenih struktura, koje bi vrijedile univerzalno za sva vremena i društva. Jasno je međutim da ovaj scijentistički nepozitivizam, pod okriljem marksističke terminologije rada sociologizmom, što i sam Althusser potvrđuje izjavom: »Znamo već od Marxova vremena da čovjek nije više subjekt historije.« (str. 376)

Okosnica, oko koje se okreću sva Mikecinova razmatranja, jest odlučni antidogmatizam. Autor nam daje izvrstan odgovor na upit, zašto se u okviru marksizma javlja dogmatizam. Cinjenica je veli autor da se do Lenjinove smrti 1924. marksistička misao razvija i bogati originalnim djelima, ali poslije toga nastupa stagnacija. Stoje uzrok nestanku stvaralaštva i uzrok da radnički pokret ne produbljuje svoju teorijsku misao, otkriva nam Mikecin u izvanrednom odgovoru: »Kada politička akcija, usprkos svojim najplemenitijim inspiracijama i ciljevima učini sebe (snagom vlastitih institucija) jedinim sućem svojih čina) (tj. ako ne širi mogućnost aktivne demokratske participacije u izboru najboljih riješenja, ako je malo zanima naporna, kritička, sistematska i smiona teorijska elaboracija dane prakse da bi se izveli projekti za budućnost) ona se neizbježno pretvara u slijepi praktičizam i sektaški subjektivizam.« (str. 132) Događa se dakle da politička ili neka druga akcija

postaje pretpostavka stvaralačke teorije i da sfera znanja ovisi od iracionalne sfere instinkata i volje.

Dogmatizam je u krajnjoj liniji omalovažavanje mišljenja i razumske kritike poradi određenih ekonomskih, političkih, statusnih ili nekih drugih, samo ne znanstvenih interesa. Filozofija prakse, kao obnova autentičnog marksizma, djelovala je i danas djeluje u pravcu otklanjanja dogmatskog voluntarizma iz marksističke misli. Međutim, autor nastavlja, treba se

čuvati da se izvedena obnova ne ukrti i ponovo shvati kao vrhunac misaone refleksije, što bi značilo da je i sama obnova autentičnog marksizma danas dovoljna. Mikecin odlučno stoji na stajalištu, da je obnova marksizma neophodan ali ne dovoljan uvjet i zato samo nastavak unapređenja razvoja marksističke misli, u protivnom će jedan dogmatizam zamijeniti novi po formi ali stari po sadržaju.

Zvonko Lerotić